

bij herhaling, heel vaak zelfs. Maar al die herhalingen mogen niet verhelen dat de auteur vindt dat de gereformeerde kerk voor nieuwigheid, vernieuwing, zeg maar, moderniteit stond (al blijft Max Weber bij haar buiten blik), en de andere kerken voor 'het oude' (de katholieken) of iets wat niet aangepast bleek aan de Noord-Nederlanders (de dopers, de lutheranen). Zo'n functionalistische stelling strijkt de plooiën van de breuk glad en brengt dan wel een risico mee. Ongewild dreigt ze het revolutionaire potentieel van de Reformatie te ontkrachten, en ze miskent tegelijk wat de confessionele concurrenten (inclusief de katholieken) aan eigen vernieuwing inbrachten, zeker toen ze eenmaal van de eerste schrik over de gereformeerde zege bekomen waren. Waren de gereformeerden wel zo aangepast en vernieuwend? Waren ze niet gewoon 'anders'? Was de gereformeerde kerk van de Gouden Eeuw niet een luis in de pels van al die zelfgenoegzame, moderne regenten? Waren haar leer en moraal in veel opzichten niet gewoon traditioneel – en daar bedoel ik niets negatiefs mee? De tijd was zeker rijp voor verandering – maar welke tijd is dat niet? Is dit niet een van die achteraf-zekerheden die eigenlijk niets verhelderen?

Er zitten in dit boek wel meer merkwaardigheden. Wat is dat nu eigenlijk, dat 'gereformeerde' waar het hier over gaat? In haar presentatie laveert Mirjam van Veen wat tussen de brede volkskerk die de 'publieke kerk' in de ogen van de overheid was, en de belijdeniskerk die ze zelf had willen zijn. Het woord staat vaak, en soms met een zweem van anachronisme, voor de beperkte confessionele lijn die van de vaders van Dordt via de strenge zedenmeesters en de 'protestantse natie' naar de 'gereformeerden' van nu loopt. Ze spreekt van 'gereformeerd protestantisme' (11). Hoe verhoudt 'gereformeerd' zich dan tot 'protestants' en tot de brede Reformatie? De Nadere Reformatie wordt verantwoordelijk gehouden voor het 'calvinisme' en negatief geduid (14); toch heet daar de kern van de gereformeerde cultuur te zijn gesmeed. En zou de huidige *Bible belt* dwars door het land echt een relict van gecalviniseerd frontgebied zijn (106-107)?

Was het maar zo eenvoudig! Hoe dan ook, het boek biedt een prettig leesbaar overzicht met een duidelijke these, en dat is altijd winst. Maar helaas zonder register, en matigjes geïllustreerd – ondanks een aangrijpende bladzijde uit een Nieuwe Testament, waarop nog de sporen zichtbaar zijn van het zog van de jonge moeder die het boek bij haar vlucht in 1575 opengeslagen aan haar borst drukte (35).

WILLEM FRIJHOFF,
ERASMUS UNIVERSITEIT ROTTERDAM

Kossmann-Putto, Johanna, *Over middeleeuwse geschiedenis. Elf opstellen* (Utrecht: Matrij, 2009, 224 blz., ISBN 978 90 5345 381 0).

Voor wie, zoals uw recensent, al wat langer rondloopt in de wereld van de Nederlandse middeleeuwse geschiedenis, is 'mevrouw Kossmann' – aldus gezegd, en niet anders – een bekende figuur. Niet in de eerste plaats als de 'echtgenote van', maar vóór alles als een gezaghebbende en soms ook een beetje gevreesde bestuurder en boekrecensente. Gedurende een groot aantal jaren vulde zij soms bijna persoonlijk de middeleeuwenafdeling van de recensierubriek van vaktijdschriften als de *BMGN* en *TvG*; in haar 'topjaar' 1980 publiceerde mevrouw Kossmann veertien boekbesprekingen.

Behalve recensies (191 tot en met 2008, om precies te zijn) schreef mevrouw Kossmann twee monografieën (waaronder haar dissertatie over de Kamper schepenacten uit 1955) en tientallen artikelen. Ze was mede-auteur van *De Lage Landen. Geschiedenis van de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden* uit 1987 en leverde als één van de weinige Nederlandse en Belgische historici van haar generatie bijdragen aan zowel de 'oude' als de 'nieuwe' AGN.

In de bundel zijn elf opstellen opgenomen, waarvan vijf stukken de tekst bevatten van nooit eerder gepubliceerde voordrachten, plus een selec-

tie van negen boekbesprekingen. Terecht wordt een prominente plaats ingenomen door het lange artikel over de vroegste geschiedenis van Kampen. Het is een schoolvoorbeeld van middeleeuwse nederzettingsgeschiedenis waarin verschillende in de secundaire literatuur geopperde ideeën zorgvuldig en met eruditie op hun waarde worden geschat via een herlezing van de primaire bronnen. De Kampense sectie in de bundel is aangevuld met de tekst van een lezing uit 2001 over het middeleeuwse stadsbestuur van Kampen tegen de achtergrond van de politieke situatie in het Oversticht in de dertiende en veertiende eeuw. De ruggengraat van het betoog wordt gevormd door informatie uit de Kampense burger- en stadsboeken die vanaf het begin van de veertiende eeuw bewaard zijn gebleven. In 1967 publiceerde mevrouw Kossmann gegevens uit dezelfde soort bronnen maar dan toegespitst op 'economische politiek' en financieel beleid. Ook die tekst is hier herdrukt. Vooral deze stukken over Kampen, geschreven voor niet-gespecialiseerde belangstellenden in de lokale geschiedenis, demonstreren het talent van mevrouw Kossmann om ingewikkelde en vaak lang verdwenen sociale en politieke arrangementen begrijpelijk uit de doeken te doen.

Dat mevrouw Kossmann zich echter nooit heeft willen beperken tot de lokale geschiedenis van Kampen, blijkt uit de stukken over het veemrecht en aanverwante verschijnselen (adelsveten, private oorlogvoering en de inzet van huurlingen). Hierin wordt de regionale geschiedenis van het Oversticht steeds nadrukkelijk verbonden met zowel een grotere geografische ruimte (het noordwestelijke deel van het Heilige Roomse Rijk in de late middeleeuwen) als met een typisch kenmerk van de politieke verhoudingen in het middeleeuwse Duitse rijk, namelijk de wereldlijke macht van bisschoppen. Over het laatste thema is een opstel opgenomen dat ingaat op de pauselijke bemoeienis in 1374 met de vermaarde compilatie van Noord-Duits gewoonterecht die we kennen als de *Saksenspiegel*. Ook de moeite waard is het opstel over de inzet van huurlingen in de Lage Landen of

van daaruit afkomstige soldeniers in het buitenland. Dit stuk draagt bij aan de verduidelijking van het begrip 'huurling' en zit barstensvol met nog ongepubliceerde bronnengegevens.

Aan het redigeren van de teksten is duidelijk veel zorg besteed (al bleven er nog wat zetfouten staan) en de vormgeving is oogstrelend. Inhoudelijk zijn er twee kleine aanmerkingen. Ten eerste schiet de auteur in haar drang tot helderheid haar doel soms voorbij. De geladen, maar canoniek-rechtelijk nauwkeurig omschreven term *plenitudo potestatis* weergegeven met 'de hoogtij van de pauselijke macht' (141) kan misschien wel in een causerie, maar had toch beter nader toegelicht kunnen worden in de gedrukte tekstversie. Ook zou ik niet spreken van 'Nederland', laat staan van '[Nederlandse] provincies' wanneer het gaat over de Nederduitse vorstendommen in de dertiende en veertiende eeuw (142). Ten tweede blijft het altijd de vraag bij dit soort verzamelbundels in hoeverre je teksten, die soms al decennia geleden zijn gepubliceerd, bij herdruk moet *updaten* door, om te beginnen, nadien verschenen belangrijke literatuur te 'verwerken', bijvoorbeeld in een *post scriptum*. Mevrouw Kossmann is daar voor de meeste opstellen maar niet aan begonnen. Dat is begrijpelijk maar zij heeft daarmee zichzelf en haar publiek toch ook een beetje tekortgedaan, want haar mening, ook over recente toevoegingen aan oude kennis, blijft interessant.

PETER HOPPENBROUWERS,
UNIVERSITEIT LEIDEN

Wesseling, H.L., *Een vredelievend volk. Opstellen over geschiedenis* (Amsterdam: Bert Bakker, 2009, 263 blz., ISBN 978 90 351 3455 5).

Dit boek is een voorbeeld van wat vroeger zo adequaat *Verspreide Geschriften* heette: twintig eerder verschenen artikelen van verschillende omvang, reikwijdte en diepgang over zeer uiteenlopende